

«ОЙКОС» І «ЕКОНОМІКА»: ГРЕЦЬКА СПАДЩИНА У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню термінів «ойкос», «економіка» зі «сторони» давніх греків. Предметом вивчення є «ойкономікос» — «домострой» — як природний господарський лад, економічний порядок. Проаналізовано уявлення про «домострой» як характерну рису економічного розвитку грецьких полісів в V–IV вв. до н. е.

Ключові слова: «ойкос», «ойкономікос», «домострой», економічний порядок, грецькі поліси.

Borys Popelnyuk

“OIKOS” AND “ECONOMY”: THE GREEK LEGACY IN ECONOMIC THOUGHT

The article is devoted to the complex research of terms “oikos”, “economy” from the ancient greek’s point of view. Notion “oikonomikos” — “domostroy” is a special field of article which is dealt with as natural and householding, economic order. Conceptions about “domostroy” as a peculiar feature of economic life of greek polises in V–IV c. B.C. are examined.

Keywords: “oikos”, “oikonomikos”, “domostroy”, order of economy, greek polises.

Як правило, ми проектуємо в історично минуле те, що ми на теперішній час розуміємо під терміном «економіка». На першому етапі тут не виникає суперечностей у такому підході; крім того не залишається нічого іншого, як осягати минуле згідно існуючих у нас понять. Але в такій методиці є й недоліки. При дослідженні минулого іноді відбуваються зміни понять, а відтак існує ймовірність невірного тлумачення припущень та поглядів дослідників.

Термін «економіка» необхідно розуміти зі «сторони» давніх греків. Основою нашого дослідження стане термін «oikos» з часів Давньої Греції до сьогодення. Значна частина робіт сучасних зарубіжних істориків з проблем економічного розвитку класичної Греції починається з наступного: “... елементарний економічний аналіз є другорядним і незначним в спадщині давніх

* **Борис Попельнюк** — аспірант кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка; Vormar90@gmail.com. Науковий керівник — Голованов Сергій Олександрович, кандидат педагогічних наук, доцент.

греків”¹. Науковці зауважують, що для греків *oikonomikos* (від грецьк.: *oikos* — будинок, *nomos* — закон, правило) означало лише облаштування домашнього побуту. Це є причиною, чому “філософ Давньої Греції був політичним філософом”². У сучасних історичних дослідженнях дані твердження ставляться під сумнів пояснюючи це тим, що поняття «економіка» було досконалим грецьким словом. Тож які ми можемо зробити висновки з такого твердження, якщо греки, які написали чимало з економіки, лише на словах звернулися до неї?

Домобудівництво спочатку знайшло своє реальне втілення в домашньому натуральному господарстві рабовласницької Давньої Греції, а також в перших системних уявленнях, наукових або донаукових, (дискусія з цього приводу продовжується) про домострой та домобудівництво Ксенофонта Афінського і Аристотеля Стагірита, аж до робіт яких все частіше звертаються вчені економісти наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., використовуючи синергетичний принцип «від минулого до майбутнього».

Вчення Ксенофонта «Ойкономікос» («Домострой») актуально, оскільки воно дало назву одній з фундаментальних галузей соціального наукового знання — «економії», однак це відбулося лише у ХVІІІ ст. завдяки фізіократам. «Домострой» Ксенофонта заклав основи теоретичної економічної системи. У «Ойкономікос» («Symposium Oeconomicus») Ксенофонта міститься питання про предмет економічної науки, з яким позиціонується багатство. За Ксенофонтом, багатство поділяється на матеріальне і нематеріальне (наприклад, знання, вміння, справедливість) Справедливість як духовно-моральна, духовно-культурна та духовно-господарська цінність вписується в інформаційні ресурси античного виробництва. Таким чином історично справедливість — це категорія домобудівництва³.

Аристотель зміг проаналізувати деякі риси ринкової торгівлі в античній грецькій цивілізації вже в ІV ст. до н. е. Потрібно сказати, що таких мислителів, до чіьх ідей прислухалися б протягом багатьох стількох століть, як до ідей Аристотеля було небагато. І в той же час його вчення про економіку виявилось було сприйнято провідними ученими сучасності неадекватно, аж до повного нерозуміння. У першу чергу це стосується обурення Аристотеля проти надмірного стягування відсотків (у ІV ст. до н.е. в Давній Греції відсотки за позиками лихварів були настільки високими, що виглядають нереальними для багатьох сучасних економістів. Отже, домострой виступає не проти ринку, а проти хрематистики, лихварства, паразитизму, нетрудового багатства, коли розривається зв'язок фінансових і трудових наслідків. Слідом за Ксенофонтом Афінським Аристотель Стагірит розробив не тільки вчення про ойкономікос-домострой, але й створив вчення «про хрематистику» (від давньогрецького слова «хрема» — «нажива» та «хремата» — запас, включаючи, насамперед,

¹ *Cameron, G.* Oikos and Economy. The Greek Legacy in Economic Thought. Retrieved from: <https://ru.scribd.com/document/158001761/Oikos-and-Economy-Greek>.

² *Finley, M.* Aristotle and Economic Analysis. Past and Present. Ancient Economy. — London, 1985. — P. 52.

³ *Ксенофонт.* Сократические сочинения. Киропедия. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.

спекулятивні, лихварські гроші). Аристотель намагався попередити загрозу «маммонізма» (за С. Н. Булгаковим — множення багатства лихварським шляхом, служінням «мамони»)⁴. Аристотель розумів «справжнє багатство» як сукупність засобів, «необхідних для життя і корисних для держави та сім'ї». Він засуджував лихварство. Його вчення про домострой і хрематистику увійшли в суспільну свідомість і дали напрямок економічній думки на два тисячоліття вперед. Однак, з точки зору західноєвропейських істориків основна частка економічної літератури давніх греків була загублена.

Висновки Аристотеля можуть бути використані для створення нової економічної теорії (теоретичної економії), яка в даний час знаходиться на стадії розробки. Ойкономікос — Домострой — це природний господарський лад, економічний порядок. Інституційний принцип справедливості закладений в «живий господарський організм» — економіку. Тому потрібно сучасна розробка теорії «справедливої ціни» (як особливий об'єкт наукового дослідження, що виходить за рамки даного аналізу). Домострой як ядро економічної системи не сприймає лихварства, спекуляцій, паразитизму та неробства. Він не заперечує ринок. Домострой та ринок сумісні. Не варто ототожнювати ринок і хрематистику, хоча остання й намагається «укласти» весь ринковий простір.

У статті ми аналізуємо книгу, яка стала «моделлю традиції» це — «Економікос» Робота була написана грецьким істориком і мислителем Ксенофонтом Афінським в середині IV-го століття до н.е. Метою дослідження є те, щоб показати, яким чином з домострою з'являється наука про добробут, розглянути характерні риси “Oiconomicus”. На відміну від робіт Платона і Аристотеля, в яких лише подекуди можна зустріти певний економічний аналіз, Ксенофонт оцінює досягнення грецької економіки, вказуючи на соціальні зв'язки античного світу. Можливо, що греки не займалися економічним аналізом, але, на наш погляд, дослідники античності повинні продовжувати пошук спільних точок дотику. Тоді стає можливим побачити в термінах, успадкованих від античного періоду, набагато більше, ніж при звичайному позитивістському погляді. Варто підкреслити, що дане питання не є тільки семантичним. Трансформація поняття економіка є важливою подією сучасного світу.

У другому значенні поняття «економіка» у всіх тлумачних словниках йдеться, що “економіка” — це розділ науки про виробництво та розподіл благ в теорії і на практиці; додаток до певної сфери; стан держави, виходячи з її матеріального достатку; міркування фінансового плану відносно конкретних дій, товарів і т. д. Дане пояснення ставить перед істориками питання: учені можуть з легкістю визначити тлумачення “про виробництво та розподілі благ” і матеріальний достаток суспільства, регіону певного періоду. Проблема тут полягає при визначенні того, що саме утворює “виробництво і розподіл благ” в даному суспільстві. Яке розуміння було у термінах “добробут”, “державна”, “матеріальний достаток”, “товар” в грецьких полісах V–IV ст. до н. е.

⁴ Булгаков С.Н. Философия хозяйства. — М.: «Социологическая мысль». — 1990. — С. 136.

Природа економічного життя греків («домобудівництво») — це складна, нелінійна, історична та сучасна соціо-культурно-господарська система. Вона заснована на домострої. Залежно від тієї чи іншої суспільної форми національного господарства або національної економіки, цивілізації, точніше культурно-історичного типу та епохи, вона представляє собою суспільно-корисне господарство завжди з господарем, що реалізується різними способами виробництва та суспільно-економічними формаціями, а також технологічних укладах (ступенях). Домобудівництво — специфічна система реалізації господарського життя людини і людства, а домострой — особливий господарський лад (порядок), що забезпечує практичну реалізацію суспільного відтворення речових і нематеріальних благ та духовно-морального капіталу. Домострой і домобудівництво — це загальні економічні феномени та категорії. Їхніми історичними прикладами є економіки Давньої Греції (V–IV ст. до н. е.), Візантійської імперії (V–XV ст.) і таких західноєвропейських країн XIII–XV ст. як: Італія, Франція, Чехія, а також Росія (друга половина IX — початок XX ст.). Домострой як економічний порядок, господарський лад, заснований на духовно-моральних засадах, насамперед — справедливості, зі своєю домінантою і архетипом, — феномен, не обмежений лише Античною Грецією.

Домобудівництво — це також загальна економічна система, практична і концептуальна. З джерел впливає що спроби збирання і складання подібного роду життєвих вказівок і практичних правил щодо домобудівництва зустрічаються у найдавніші часи та в усіх народів. Здається, що позначивши шлях розвитку «oikonomicos», ми можемо приступити до дослідження давніх грецьких полісів і в перспективі побачити вже сучасне поняття економіки. Таким чином, в статті ми розглядаємо процеси, на основі яких ранні “поліморфні світи” грецьких полісів породжували специфічні економічні структури.

У грецькому суспільстві V–IV ст. до н. е. переважали уявлення про універсальний характер людського співтовариства. Це надавало грецькій економічній системі винятковий характер. Частково вона пояснювалася концепцією “егалітарного правління”, яке призводило до зростання інвестування в людський капітал при низькій вартості витрат. Життя давніх грецького VIII–III ст. до н. е. було процвітаючим⁵. Грецька економіка була на підйомі як по сукупному доходу, так і по доходу на душу населення на основі високих “стандартів економіки премодерну”.

До IV ст. до н. е. Греція була відносно щільно населена і урбанізована. Доходи населення були високими. Багатство і прибуток розподілялися зрівняльно та супроводжувалися різними нововведеннями в усіх інституціях суспільства. Наслідком цього стала внутрішня конкуренція і необхідність у постійному підвищенні рівня освіти та професійної кваліфікації.

На основі консенсуса більшість фахівців з економічної історії дійшла висновку, що архаїчна і класична Греція, взяті в цілому, були більш процві-

⁵ Bull, H. *The Anarchical Society: a study of order in world politics.* — London: Macmillan, 1977. — P. 27; Ober, J. *Wealthy Hellas // Princeton / Stanford Working Papers Classics.* — May. — 2010. — P. 2.

таючим та багатими ніж раніше уявляли історики. Навіть у порівнянні із суспільствами нового часу Афіни IV ст. до н.е. були одними із процвітаючих⁶. Природно, що при аналізі джерел та історіографічної бази дослідження ми опираємося на так звані “основоположні історичні передумови” генезису економіки грецьких полісів в досліджуваній період. Раніше більшість істориків обґрунтовувала свої позиції, виходячи з твердження Геродота, що убогість була “компаньйоном” Греції: “Бідність в Елладі існувала з незапам'ятних часів, тоді як доблесть придбана вродженою мудрістю і суворими законами. І цією-то доблестю Еллада рятується від бідності і тиранії”⁷.

Саме такої позиції дотримувалися й багато істориків давньої та класичної Греції, формуючи сучасні підходи у вивченні даної проблеми. Грунтуючись на даних історичної науки початку XXI ст. необхідно відповісти на наступні питання. По-перше: Яким був рівень грецької економіки V–IV ст. до н. е. — високим або низьким щодо економік нового часу?; по-друге: Чи був грецький світ більш-менш населеним у порівнянні із суспільствами «премодерну»?; по-третє: Яким був рівномірним розподіл багатства та доходів серед населення грецьких полісів? Яка частина населення мала високий рівень життя і що вважалося мінімальним прожитковим мінімумом?

Використовуючи матеріали археологічних досліджень (розкопки 1883, 1993 рр.) історики припускають, що в основі економічного зростання грецьких полісів лежав демографічний фактор. У IV ст. до н. е. в Греції проживало близько 4 млн. населення в порівнянні з IX ст., де було близько 500 тис. (південь Італії, Сицилія)⁸. Запас монет збільшився з V по IV ст. до н. е. з 238 сховищ до 564⁹. Цей фактор відноситься і до кризових явищ в економіці грецьких полісів. Про стан економіки в досліджуваній період свідчить щільність населення і урбанізація. До кінця IV ст. до н.е. кількість грецьких полісів становила 1000 міст з населенням 75–10 млн. осіб¹⁰. Якщо розрахунки істориків вірні, то в IV ст. до н.е. греки могли становити 3–4% населення усього давнього світу.

Другий ключовий фактор, що свідчить про зростання економіки грецьких полісів на рубежі V–IV ст. до н.е. це дохід на душу населення. З VIII–III ст. до н. е. він становив 0,15% більше від доходу римлян. За підрахунками істориків щорічний приріст економіки становив — 0,6–0,9%¹¹. Якщо порівняти з періодом модерну, то в Голландії (1580–1820 рр.) приріст економіки був 0,5%. Тому

⁶ *Cartledge, P., Cohen, E., Foxhall, L. Money, Labor and Land: Approaches to the Economics of Ancient Greece.* — London: Routledge, 2002.

⁷ *Геродот. История в девяти книгах. Книга VII / Перевод и примечания Г.А. Страпановского; под ред. С.Л. Утченко.* — Л.: Наука, 1972. — С. 102.

⁸ *Morris, I. Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State.* — Cambridge University Press, 1989. — P. 19.

⁹ *Scheidel, W., Morris, I. The Cambridge Economic History of the Greek-Roman World.* — London, 2013. — P. 209.

¹⁰ *Hansen, M.H., Nielsen, T.H. Inventory of Classical and Archaic Poleis.* — OUP Oxford, 2004. — P. 37.

¹¹ *Morris, I. Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State.* — P. 728.

можна зробити висновок, що грецька економіка мала виключно високий рівень щодо економічних систем періоду модерну.

Для підтвердження цих даних, історики використали допоміжні історичні джерела. Так, порівнювалося планування будинків з IX ст. до н. е. до IV ст. до н. е. У IV ст. до н. е. середній будинок був більшим і якісніше побудованим. Будинки вже мали два поверхи загальною площею — 360 кв.м., а не 80 кв.м. у IX ст. до н.е.¹². Разом з тим повністю відсутня пряма історична інформація про інші показники рівня споживання і доходів на душу населення. Але археологічні матеріали періоду VIII–III ст. до н. е. свідчать про те, що рівень споживання сукупного продукту збільшився в 2 рази. Підсумовуючи, можливо зробити висновок, що дохід на душу населення свідчить про комплексний характер проблеми рівня життя грецьких полісів в V–IV ст. до н. е. Основною частиною споживання сукупного продукту була їжа, податки, ренти.

Висновки зроблені істориками щодо високого доходу на душу населення та зростання сукупного продукту в пізній архаїчний і класичний періоди підтверджуються даними істориків-лінгвістів. На основі версій «Оксфордського лексичного словника персональних грецьких імен», складеного на основі літературних та археологічних джерел, кількість імен із 1200 у VI ст. до н.е. зростає до 17000 у IV ст. до н.е.¹³. Очевидне збільшення індивідуальностей, що залишили слід в літературі та епіграфічній продукції, свідчить про суспільство, у якому велика частина людей мало стабільний рівень доходів.

Третій фактор, що характеризує економічну систему грецьких полісів у V–IV ст. до н.е. це щільність населення полісів та їх урбанізація. Близько 30% греків жило в містах чисельністю від 5000 осіб та більше. Відносно висока урбанізація грецьких полісів дозволяє зробити висновок про те, що у континентальних греків імпорту продовольства перевищував обсяги продукції, вирощуваної в самій країні. На наш погляд, це не означає, що існували так звані «поліси-споживачі» тільки імпорту продукції. Істотна частина грецьких полісів являла собою «агро-місця», де жителі працювали на своїх полях, у садах за межами свого «містечка». Тільки 25–35% континентальних греків жило за рахунок імпорту продовольства¹⁴. За імпорту розраховувалися експортною продукцією: маслом, вином, сріблом, ремісничими товарами, послугами, рентою (за цінами нижче, ніж пропонувала влада). Високий рівень урбанізації свідчить про економічну інтенсифікацію, але не зовсім правильно говорити про те, що це відбувалося на загальному добробуті.

Число греків, що жили в урбанізованих місцях було значно вище «стандартів стародавнього світу». Вони жили у великих поселеннях, великих будинках, в сприятливого навколишнього середовища, вживаючи, в основному, імпорту сільгосппродукцію. Однак зазначимо, що стан сільського господарства

¹² Hansen, (M.H.) Demography and democracy: the number of Athenian citizens in the fourth century B.C. Herning: Systime. — 1986. — P. 233.

¹³ Lexicon Greek Personal Names. — Vol. III. Retrieved from: <http://www.lgpn.ox.ac.uk/publications/>

¹⁴ Ober, J. Wealthy Hellas. — P. 12.

не може чітко пояснити характер грецької економіки і виділити певну економічну модель розвитку.

Четвертим фактором візьмемо зрівняльний характер розподілу сукупного продукту (розподіл національного доходу). Як же чином розподілялося багатство при такій щільності та урбанізації населення?

«Незалежна школа» з економічної історії класичної Греції використовувала такі дані щодо розподілу приватної власності: 7.5% громадян володіло 70–75% землі Аттики, виключаючи верхівку суспільства, приблизно 60–65% землі було зосереджено у приватній власності громадянського населення¹⁵. На сьогоднішній день в історіографії є підтвержені дані і про щотижневі зарплати кваліфікованим та некваліфікованим громадянам¹⁶.

Характерною рисою економічної системи грецьких полісів в V–IV ст. до н.е. є «принцип егалітарного правління». У грецьких полісах діяли принципи афінської демократії, що включали такі поняття як «ісономія» (рівність перед законом усіх громадян країни, тому «олігархічні кола» незначно виділялися на загальному фоні поліса. Соціальні норми і правила поведінки, що діяли на основі прийнятих законів ставили вільних громадян в рівне становище і надавали рівні можливості в економічній діяльності. Це, в свою чергу, призводило до зростання продуктивних сил, розширення можливостей для професійного вдосконалення, отримання знань для створення і розвитку нових напрямків у розвитку господарства та економіки в цілому. Такі інституції, як майнове право дозволяли власникам збільшувати обсяг робіт і доходи. Це, в свою чергу, забезпечувало, на наш погляд, зростання добробуту.

З глобальними змінами пізньокласичного періоду, коли із зародженням епохи еллінізму з'явилась необхідність у професійних політиках, державних діячах, у тому числі фінансистах, а також перестала задовольняти суспільним вимогам й стара фінансова система, що не мала бюджетної основи¹⁷. Також і система літургій у новій економічній ситуації стала, з однієї сторони, все більш обтяжливою для громадян, а з іншої, втратила свою ефективність. Таким чином, система літургій, як породження аристократичного суспільства і пристосована для державних потреб, була, хоча й ефективна у певний час, з народженням нової великої політики на початку елліністичного періоду, у період правління в Афінах Деметрія Фалерського була знищена.

Іншим показником добробуту суспільства став факт наявності щоденної оплати праці. З другої половини V ст. до н.е. усі магістрати, які потребували кошти, стали отримувати спеціальну грошову плату за виконання своїх обов'язків так звану «діету» ('dixaomíxov'), у вигляді винагороди за роботу у суді,

¹⁵ *Kron, G.* Anthropometry, Physical Anthropology, and the Reconstruction of Ancient Health, Nutrition and Living Standard. Retrieved from: http://www.jstor.org/stable/4436756?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents

¹⁶ *Scheidel, W., Morris, I.* The Cambridge Economic History of the Greek-Roman World. — P. 223.

¹⁷ *Маринович Л.П.* Греки и Александр Македонский. К проблеме кризиса полиса. — М.: Восточная литература, 1993. — С. 60.

Раді, народних зборах¹⁸. На початку вона була невелика і дорівнювала 2–3 мідних обола, на які громадянини можна було прогодуватися у день засідання. Потім в IV ст. до н.е. розмір плати за участь у народних зборах виріс до 1–1,5 срібної драхми¹⁹. Таким чином виплати «дієти» активізували політичну і суспільну діяльність незаможних афінських громадян. Були й інші форми їх соціальної підтримки, включаючи державну турботу про старих, інвалідів, дітей-сиріт²⁰. Ціна на пшеницю була 6 драхм за 9 літровий обсяг. У 320-і роки до н.е. некваліфіковані робітники отримували 1,5 драхми в день, а кваліфіковані — 2,5 драхми при середній ціні на пшеницю 5–6 драхм за вказаний вище обсяг тари²¹. Наведені дані дозволяють зробити висновок про те, що в грецьких полісах діяв досить мобільний ринок праці. Що також робить економічну модель Греції у V–IV ст. до н.е. не зовсім типовою за «стандартами архаїчних економік».

Результати комплексного аналізу джерел та літератури дозволяють зробити наступні висновки. У досліджуваній період економіка класичної Греції була недорозвиненою, (хоча і не примітивною), з мінімальним приростом та ринковим обміном. Аналізуючи полісну економіку, ми вважаємо, що сільськогосподарське виробництво було стагнаційним. Класифікацію праці визначали мораль і статус, в той час як роль капіталу (при відсутності історичних фактів) обмежувалася будівництвом величезних проєктів з інфраструктури (водопостачання, гавані, мости і т.д.). Це контролювалося державою. На наш погляд, винятковий характер економіки (грецького домобудівництва) в V–IV ст. до н. е. пояснювався, з однієї сторони, «егалітарною формою управління», а з іншої, «інвестуванням» демократичних інститутів влади в розвиток кваліфікованої робочої сили на базі невисоких транзакційних витрат, які були закладені законодавством.

Загалом, можна стверджувати, що історія ринку в Греції за часів Аристотеля ще тільки починалася. Відповідно, властиві іноді Аристотелю нечіткість і неясність формулювань повинні приписуватися, крім передбачуваної віддаленості філософа від повсякденного життя, складності висловити те, що являло собою абсолютно нове явище.

REFERENCES

1. Aristotel. (1983). *Politika*. In Aristotel. *Sochineniya* (1–4). M.: Myisl. [in Russian].

¹⁸ *Медведев А.П.* Был ли греческий полис государством? // *Античный мир и археология*. — Саратов, 2006. — Вып. 12. — С. 17–32.

¹⁹ *Аристотель*. *Политика* // *Аристотель*. *Сочинения*: В 4 т. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 376–644.

²⁰ *Berent, M.* The Stateless polis. Towards Re-Evaluation of the Classical Greek. Political Community. A Dissertation submitted for the Ph. D. Degree. — Cambridge University, 1994. — P. 29.

²¹ *Scheidel, W., Morris, I.* *The Cambridge Economic History of the Greek-Roman World*. — P. 442–443.

2. Berent, M. (1994). *The Stateless polis. Towards Re-Evaluation of the Classical Greek. Political Community. (Candidate's thesis)*. Cambridge University. [in English].
3. Bulhakov, S.N. (1990). *Fylosofyia khoziaistva*. M.: «Sotsyolohychiaeskaia misl». [in Russian].
4. Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: a study of order in world politics*. London: Macmillan. [in English].
5. Cameron, G. Oikos and Economy. The Greek Legacy in Economic Thought. Retrieved from: <https://ru.scribd.com/document/158001761/Oikos-and-Economy-Greek>. [in English].
6. Cartledge, P., Cohen, E., & Foxhall, L. (2002). *Money, Labor and Land: Approaches to the Economics of Ancient Greece*. London: Routledge. [in English].
7. Finley, M. (1985). *Aristotle and Economic Analysis. Past and Present. Ancient Economy*. London. [in English].
8. Hansen, M.H. (1986). *Demography and democracy: the number of Athenian citizens in the fourth century B.C*. Herning: Systime. [in English].
9. Herodot. (1972). *Istoriya v deviaty knyhakh*. Knyha VII. Lenynhrad: Nauka. [in Russian].
10. Hansen, M.H., & Nielsen, T. H. (2004). *Inventory of Classical and Archaic Poleis*. OUP Oxford. [in English].
11. Kron, G. (2005). Anthropometry, Physical Anthropology, and the Reconstruction of Ancient Health, Nutrition and Living Standard. Retrieved from: http://www.jstor.org/stable/4436756?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents. [in English].
12. Ksenofont. (2003). *Sokratycheskye sochyneniya. Kyropedyia*. M.: «Ladomyr». [in Russian].
13. Lexicon Greek Personal Names. (III). Retrieved from: <http://www.lgpn.ox.ac.uk/publications/>. [in English].
14. Marynovych, L.P. (1993). *Hreky i Aleksandr Makedonskyi. K probleme kryzysa polysa*. M. [in Russian].
15. Medvedev, A.P. (2006). Byil li grecheskiy polis gosudarstvom? *Antichnyi mir i arheologiya*, (12), 17–32. [in Russian].
16. Morris, I. (2004). *Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State*. Cambridge University Press. [in English].
17. Ober, I. (2010). Wealthy Hellas. *Princeton. Stanford Working Papers Classics*. (May). 2 [in English].
18. Scheidel, W., & Morris, I. (2013). *The Cambridge Economic History of the Greek-Roman World*. London. [in English].

Дата надходження до редакції: 15.04.2016.